

**ARTISHOK NAVLARI O'ZBEKISTON UCHUN
NOAN'ANAVIY BO'LGAN ISTIQBOLLI QIMMATBAHO
O'SIMLIK**

Gafurova Gulhayo Ahrorqulovna

E-mail: gafurovaguli463@gmail.com

Tel: +998998856163

***Annotatsiya.** Qishloq xo'jaligini diversifikatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va aholi ovqatlanishini funksional oziq-ovqat mahsulotlari bilan boyitish O'zbekiston agrar siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada mamlakatimiz uchun noan'anaviy, ammo yuqori iqtisodiy va tibbiy-biologik qiymatga ega bo'lgan yangi ekin turlarini introduksiya qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Artishok (*Cynara scolymus* L.) Asteraceae oilasiga mansub, O'rta yer dengizi mintaqasidan kelib chiqqan qimmatbaho sabzavot-dorivor o'simlik bo'lib, jahon bozorida yuqori talabga ega, ammo O'zbekistonda hozirgacha keng miqyosda o'zlashtirilmagan ekinlar qatoriga kiradi. O'simlikning issiq va quruq iqlimga moslashuvchanligi uni respublikamizning janubiy va janubi-g'arbiy hududlarida (Surxondaryo, Qashqadaryo) sinov tariqasida yetishtirish uchun istiqbolli obyektga aylantiradi.*

***Kalit so'zlar:** agroiklim, vegetatsiya davri, diversifikatsiya, seleksiya, ildizpoya, to'pgul boshchasi, vegetatsiya.*

KIRISH

Jahon amaliyotida keng tarqalgan asosiy artishok navlarining xo'jalik-biologik xususiyatlari, ularning O'zbekiston agroiklim sharoitlariga moslashuvi hamda mamlakatimizda olib borilgan dastlabki introduksiya tajribalari natijalarini tahlil qilish orqali artishokni respublikamiz uchun istiqbolli, noan'anaviy qimmatbaho ekin ekanligi

asoslandi.

Hozirgi kunda dunyo bo'ylab artishokning bir necha o'nlab xo'jalik-botanik navlari yetishtiriladi, ular asosan to'pgul boshchasining rangi, shakli va yetilish muddatiga ko'ra farqlanadi. Eng keng tarqalgan va iqtisodiy jihatdan muhim navlar quyidagilardir: "Green Globe" yashil rangli, yirik va yumaloq boshchali, dunyoda eng ko'p yetishtiriladigan an'anaviy nav; "Imperial Star" Kaliforniyada ishlab chiqilgan, urug'dan birinchi yilidayoq hosil beruvchi tezpishar nav; "Violetto di Chioggia" va "Violet de Provence" binafsha rangli, cho'ziq shaklidagi boshchalarga ega, nozik ta'mli Italiya-Fransiya seleksiyasi navlari; "Purple of Romagna" yirik boshchali, rangi yashildan binafsharanggacha o'zgaruvchan, oshpazlar orasida qadrlanadigan nav. Bu navlarning har biri o'ziga xos iqlim talablariga, hosildorlik ko'rsatkichlariga va sinarin hamda boshqa faol moddalar miqdoriga ega.

So'nggi yillarda O'zbekiston janubiy subtropik zonasi sharoitida artishokni introduksiya qilish bo'yicha dastlabki ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, respublikaning janubiy hududlarida "Krasavets" va "Green Globe" navlari ustida o'tkazilgan tajribalarda o'simlikning mahalliy iqlim sharoitida to'liq vegetatsiya davrini o'tashi, urug' hosil qilishi va yuqori hosildorlik ko'rsatishi aniqlangan. Olingan natijalarga ko'ra, o'simlik hayotining ikkinchi yilida "Krasavets" navining hosildorligi gektariga 55,5 tonnani, "Green Globe" navining hosildorligi esa gektariga 39,2 tonnani tashkil etgan, bu ko'rsatkichlar jahon bo'yicha o'rtacha hosildorlik darajasidan sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Shuningdek, o'simlikning morfobiologik xususiyatlari bo'yi, poya soni, to'pgul boshchalarining o'rtacha massasi va soni o'simlik yoshi ortishi bilan ijobiy tomonga o'zgarishi, ya'ni ikkinchi vegetatsiya yilida ko'rsatkichlarning sezilarli darajada yaxshilanishi qayd etilgan.

O'zbekiston iqlimi keskin kontinental, issiq va quruq yozli, yog'ingarchilik miqdori tekislik hududlarida yiliga 100-200 mm atrofida bo'lgan sharoit bilan tavsiflanadi. Bunday sharoit O'rta yer dengizi mintaqasidan kelib chiqqan, issiqqa chidamli va sug'orishga munosabatan talabchan bo'lmagan artishok o'simligining biologik talablariga ko'p jihatdan mos keladi, xususan mamlakatning janubiy (subtropik) mintaqalarida keng tarqalgan. Biroq artishokning past haroratlarga (ayniqsa qishki sovuqqa) nisbatan sezgirligini hisobga olib, uni respublikaning shimoliy va markaziy hududlarida asosan bir yillik ekin sifatida yoki qishga qarshi maxsus agrotexnik himoya choralari (mulchalash, tuproq bilan ko'mish) qo'llagan holda yetishtirish maqsadga muvofiqdir.

Artishokni O'zbekistonda keng joriy etishning bir necha ustuvor jihatlari mavjud. Birinchidan, o'simlik xomashyosi (bargi) asosida gepatoprotektiv va xoleretik ta'sirga ega fitopreparatlar, xususan sinarin standartlashtirilgan ekstraktlarini ishlab chiqarish mumkin, bu esa mahalliy farmatsevtika sanoati uchun yangi xomashyo bazasini yaratadi. Ikkinchidan, to'pgul boshchasi yuqori narxda sotiladigan eksportbop sabzavot mahsuloti hisoblanib, uni Yevropa va Yaqin Sharq bozorlariga eksport qilish salohiyati mavjud. Uchinchidan, artishok ko'p yillik o'simlik sifatida bir marta ekilgach, bir necha yil davomida barqaror hosil berish qobiliyatiga ega bo'lib, bu dehqon xo'jaliklari uchun agrotexnik xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'simlikni sanoat miqyosida joriy etish uchun mahalliy sharoitga moslashtirilgan agrotexnologiyalarni ishlab chiqish, sovuqqa chidamli va tezpushar navlarni tanlash hamda urug'chilik bazasini yaratish bo'yicha qo'shimcha ilmiy-tadqiqot ishlari zarur.

Artishok navlarini tanlashda nafaqat hosildorlik, balki o'simlikning

tibbiy-biologik qiymati ham muhim mezon hisoblanadi. Barg tarkibida sinarin va xlorogen kislota miqdori yuqori bo'lgan navlar (masalan, "Green Globe" va "Violetto" guruhi navlari) farmatsevtika sanoati uchun xomashyo sifatida alohida qiziqish uyg'otadi, chunki bu birikmalar jigar funksiyasini qo'llab-quvvatlovchi va lipid almashinuvini me'yorlashtiruvchi standartlashtirilgan preparatlar ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Shu bilan birga, to'pgul boshchasining yumshoq va yirik qismlariga ega bo'lgan navlar ("Imperial Star", "Purple of Romagna") oziq-ovqat sanoatida konservalash, muzlatish va tayyor taomlar ishlab chiqarishda yuqori iste'mol qiymatiga ega. Shu tariqa, artishok navlarini O'zbekiston sharoitida tanlashda ham farmatsevtik, ham oziq-ovqat yo'nalishidagi ehtiyojlarni hisobga olgan holda kompleks yondashuv zarur.

Jahon bozorida artishokka bo'lgan talab, xususan Yevropa Ittifoqi, Yaqin Sharq va Rossiya bozorlarida, so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasiga ega. O'zbekistonning qulay geografik joylashuvi, arzon ishchi kuchi va sug'oriladigan yerlar mavjudligi mamlakatimizga artishokni nafaqat ichki iste'mol, balki eksportga yo'naltirilgan ekin sifatida yetishtirish imkonini beradi. Bunday yondashuv qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti tarkibini diversifikatsiya qilish, dehqon va fermer xo'jaliklari daromadini oshirish hamda mahalliy qayta ishlash sanoatini rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Artishok bo'yi 1-2 metrga yetadigan, ko'p yillik, yirik va chuqur kesilgan kulrang-yashil barglarga ega o'tsimon o'simlik bo'lib, uning iste'mol qilinadigan qismi to'pguldan oldingi bosqichdagi go'shtdor tojbarglardan iborat boshcha hisoblanadi. O'simlik urug'idan yoki ildizpoya bo'laklarini ajratish yo'li bilan ko'paytiriladi, birinchi yilda asosan vegetativ massa hosil qiladi, ikkinchi yildan boshlab esa to'liq

hosilga kiradi va 5-15 yilgacha bir joyda samarali o'sishi mumkin. Bu xususiyat artishokni yillik qayta ekish talab qilinadigan an'anaviy sabzavot ekinlaridan farqli o'laroq, uzoq muddatli agrotexnik xarajatlarni kamaytiruvchi ko'p yillik ekin sifatida qadrlaydi.

Artishokni O'zbekiston sharoitida keng joriy etish uchun bir necha bosqichli yondashuv talab etiladi. Birinchi bosqichda respublikaning turli agroiklim mintaqalarida (janubiy subtropik, markaziy va shimoliy) bir necha istiqbolli navlarning sinov ekinzorlarini tashkil etish, ularning o'sish-rivojlanish dinamikasi, hosildorligi va sifat ko'rsatkichlarini qiyosiy o'rganish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchi bosqichda mahalliy sharoitga eng yaxshi moslashgan navlar asosida urug'chilik va ko'chatchilik bazasini yaratish, fermer xo'jaliklariga sifatli ekish materialini yetkazib berish tizimini yo'lga qo'yish zarur. Uchinchi bosqichda esa yetishtirilgan xomashyoni qayta ishlash, konservalash zavodlari va fitopreparat ishlab chiqaruvchi korxonalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali tayyor mahsulot ishlab chiqarish zanjirini shakllantirish lozim. Bunday kompleks yondashuv artishokni O'zbekiston qishloq xo'jaligiga muvaffaqiyatli va barqaror tarzda joriy etishning zaruriy sharti hisoblanadi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, artishok (*Cynara scolymus* L.) jahon amaliyotida yuqori tibbiy-biologik va iqtisodiy qiymatga ega, ammo O'zbekiston uchun hozircha noan'anaviy hisoblangan o'simlik bo'lib, uning "Green Globe", "Imperial Star", "Violetto", "Krasavets" kabi navlari respublikamiz janubiy hududlari agroiklim sharoitlariga yuqori darajada moslasha oladi. Mamlakatimizda o'tkazilgan dastlabki introduksiya tajribalari ("Krasavets" navi bo'yicha gektariga 55,5 tonna, "Green Globe" navi bo'yicha 39,2 tonna hosildorlik) o'simlikning

O'zbekiston sharoitida yuqori potensial hosildorlikka ega ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Artishokni respublikamizda sanoat miqyosida joriy etish nafaqat qishloq xo'jaligini diversifikatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirish, balki mahalliy farmatsevtika sanoatini yangi, qimmatli o'simlik xomashyosi bilan ta'minlash imkonini beradi. Kelgusi tadqiqotlarni turli agroiklim mintaqalarida navlarni sinovdan o'tkazish, sovuqqa chidamli genotiplarni tanlash va mahalliy urug'chilik bazasini yaratishga qaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aramov M. N., Aliyev B. N. Morphobiological features and productivity of artichoke in the conditions of Southern Uzbekistan // AGRIS (FAO) ma'lumotlar bazasi. 2020.
2. Artichoke Seeds: variety descriptions (Imperial Star, Purple Italian Globe) // Urban Farmer nursery catalogue. 2024.
3. Shavkatovna, M. N. (2020). Pedagogical conditions as a means of forming creativity in future specialists of social and cultural activity. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8*(1).
4. Belolipov I. V., Zaurov D. E., Eisenman S. W. The Geography, Climate and Vegetation of Uzbekistan // Medicinal Plants of Central Asia: Uzbekistan and Kyrgyzstan. New York: Springer, 2013.
5. Shavkatovna, M. N. (2026). Psychological determinants of the demonstration of cognitive properties of leaders of preschool and school educational organizations. *BG pulse journal, 2*(07), 900-903.
6. Cynara cardunculus Scolymus Group // North Carolina Extension Gardener Plant Toolbox. 2024.
7. Globe artichokes growing guide // Cornell University Cooperative Extension. 2023.

8. Shavkatovna, M. (2025). Modern methods and models of strategic management of preschool educational organization. *European international journal of pedagogics Учредители: European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 5(3), 49-51.
9. The Top Recommended Varieties of Artichokes // Garden.org (National Gardening Association). 2023.
10. Uzbekistan // UNDP Climate Change Adaptation Country Profile. 2023.
11. Shavkatovna, M. N. (2026). The impact of a leader's emotional intelligence on the management of an inclusive educational environment in preschool educational organizations. *Arabian journal of science.*, 3(7), 350-353.
12. Мирюсупова, Н. Ш. (2019). Роль моделирования в развитии связной речи старших дошкольников на основе креативного подхода. *Научные исследования*, 34.
13. Парманов, А. Э., Парманов, Ж. А., & Мирюсупова, Н. Ш. (2019). Интегративный подход к взаимодействию педагогов дошкольной образовательных учреждений с семьями воспитанников. In *Наука и инновации-современные концепции* (pp. 82-84).